

๕๕. ความถึงพร้อมเชิงทฤษฎีในพระพุทธศาสนา

The Perfections of Theory in Buddhism

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจำแนกแจกธรรมทั้งหลายไว้ดีแล้ว เป็นทั้งหลักการและทฤษฎีที่อธิบายทั้งหลาย ได้ถือปฏิบัติด้วย “**ธัมมานุธัมมปฏิปทา**” จนบรรลุความตรัสรู้สัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตจีนาสพไปแล้วมากมายหลายท่าน ฉะนั้น หลักธรรมคำสอนของพระตถาคตทั้งหลายนั้น สามารถพิสูจน์หรือยืนยันด้วยการปฏิบัติและปฏิเวธได้ว่า “**มีความเป็นจริงแห่งความตรัสรู้**” เพราะอุดมด้วยคุณประโยชน์แห่งปัญญาครบบริบูรณ์ด้วย ๑๑ ประการ ได้แก่ (๑) *ความเรียบง่าย*–Simplicity (๒) *ความเป็นสากล*–Universality (๓) *ความสมมาตร*–Symmetry (๔) *ความเที่ยงตรง*–Validity (๕) *ความน่าเชื่อถือ*–Reliability (๖) *ความยืดหยุ่น*–Flexibility (๗) *ความหมุนเวียน*–Recursiveness (๘) *ความสามารถพยากรณ์*–Predictability (๙) *ความตรวจสอบตนเอง*–Self-Falsification (๑๐) *ความอยู่เหนือกาลเวลา*–Time Perpetuity และ (๑๑) *ความจริงสูงสุดโดยปรมาตม์*–Absolute Truth มนุษย์จะคิดอะไรในโลกนี้หรือโลกหน้าก็ตาม พระธรรมของพระศาสดานั้น ก็สามารถอธิบาย ภาวะจิตของมนุษย์ผู้นั้น ได้อย่างละเอียดหมดจดไม่มีที่ตำหนิได้ เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก ฉะนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเลือกเส้นทางสายกลางแห่งปัญญา ที่เรียกว่า “**มัชฌิมาปฏิปทา**” เป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรม เพื่อให้หลุดพ้นจากโลกแห่งวัฏสงสาร พระองค์ปฏิเสธธรรมทั้งหลายที่อยู่เกี่ยวกับ โลภียภูมิ อันเป็นทางเสื่อมโดยกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งสังขารทั้งหลาย จะไปนึกคิดไตร่ตรองอะไรก็คิดไม่ออก สิ้นคิดสิ้นอุบายวิธีที่จะพ้นจากทุกข์ แนวคิดเชิงพุทธปรัชญานี้ ได้เกิดขึ้นในวัฒนธรรมตะวันตกหรือประเทศที่พัฒนาแล้ว เพราะมีปัญหามาก พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งปัญญา [พระปัญญาธิกพุทธเจ้า] ไม่ใช่ร้องเพลงอ่อนหวานเทพเทวดาให้ช่วย แต่เน้นให้ทำเอง คิดเองอย่างถูกวิธี ด้วยจิตเป็นสมาธิแห่งญาณทัสสนะ [อัมปิมาทะ] อันเป็นจิตปราศจากนิรวณ [สมถะ = อาตปิ สัมปะชาโน สติมา] และรู้เห็นรู้แจ้งแทงตลอดด้วยปัญญาหยั่งรู้ [โยนิโสมนสิการ] ที่เป็นปัญญารู้เห็นตามเป็นจริง [วิปัสสนา = ยถา ปชานั] เมื่อผู้เจริญภาวนากรรมฐานให้มากอย่างชาญฉลาด [โกศล ๓-อนุตตริยะ ๓-สัมมัตตะ ๑๐] นั้น ย่อมเกิดปัญญาแตกฉานโดยปริยาย ที่เรียกว่า “**ปฏิสัมภิตา ๔**” และย่อมกลายเป็นผู้รู้แจ้งโลก ชื่อว่า “**โลกวิทู**” (ข้อ ๕ ในพุทธคุณ ๕) หมายถึง พระตถาคตทรงเป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมคาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลายทรงหยั่งทราบอริยาศัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมคาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้ ฉะนั้น พระธรรมทั้งหลายของพระองค์ จึงเป็น “**ทฤษฎีต้นแบบ**” [Prototype Theory] อันเป็นพื้นฐานสำคัญของทฤษฎีในศาสตร์สมัยใหม่ทั้งหลายโดยประจักษ์ชัด เพียงแต่ศึกษาให้ดีๆ มีของดีให้รู้เห็นเท่านั้นเอง.

บทความที่ ๕๕ ประจำปี ๒๕๕๘ – ความถึงพร้อมเชิงทฤษฎีในพระพุทธศาสนา

คุณสมบัติอันเป็นเลิศของพระธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ย่อมอยู่เหนือข้อจำกัดทางทฤษฎีฝ่ายโลกียธรรม เพราะเป็น “การอธิบายถึงข้อสรุป” [Generalizations: การหาข้อสรุปหลักการ] ถึง “สภาวะธรรม” อันเป็น “ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ” [Natural Phenomena = สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาล] ทั้งหมดได้จริง เพราะฉะนั้น หลักธรรม [พระอภิธรรมไตรปิฎก] จึงสามารถอธิบายสภาวะธรรมทั้งหลายได้ตามเป็นจริง ไม่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็นของมนุษย์ เป็นหลักวิชาการล้วนๆ ที่เรียกว่า “ปรมัตถะ-ปรมัตถ์-ปรมัตถสัจจะ” [Absolute Truths = วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์-Pure Science] โดยยึดเอา “ธรรมชาติเป็นครู” ที่นับรวมจากสภาวะที่เป็นจริงตาม “กฎธรรมชาติ” [Natural Law] นั่นคือ การศึกษาวิจัย การค้นคว้า การแสวงหาความรู้ ที่เกิดจากแหล่งความรู้ภายในตนเอง ได้แก่ “ร่างกายกับจิตใจ” [Body and Mind = Life Science คือ วิทยาศาสตร์ชีวิตหรือจิตวิญญาณ] โดยต้องสัมผัสเก็บข้อมูลด้วยตนเอง จากร่างกายและจิตใจของตนเอง อันถือเป็นงานภาคสนามหรือห้องทดลองทางการวิจัยธรรม [ขัมมวิจัยะ] แล้วเฝ้าสังเกตการณ์ให้ประจักษ์ [Empiricism = ประจักษ์นิยม] หรือรู้เห็นแจ้งด้วยตนเอง [Realism = สัจนิยม] ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้านั้นคือ “สมาธิ-Concentration” หมายถึง ภาวะจิตที่ตั้งมั่นแน่วนอนในอารมณ์เดียว ที่เรียกว่า “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” [จิตตสมาธิ] อันเกิดจากการบำเพ็ญเพียรตบะหรือการเจริญสมาบัติ ที่เรียกว่า “รูปฌาน ๔” หรือที่เรียกว่า “สมณะ-สมณภavana-สมณกรรมฐาน-สมาธิภาวนา-จิตตภาวนา” [ภาษาชาวบ้าน คือ “นั่งสมาธิ”] เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้ฌานแล้ว ก็ก้าวสู่บาทวิถีแห่งวิปัสสนาภูมิ ที่เรียกว่า “วิปัสสนา-วิปัสสนาภาวนา-วิปัสสนากัมมัฏฐาน-ปัญญาภาวนา” [ภาษาชาวบ้าน คือ “เสถียรญาณ”] ตามความเป็นจริงนั้น ต่างก็เรียกว่า “ฌาน ๒” (Meditation) ดังนี้

“ฌาน ๒” หมายถึง การเพ่งเพื่อสืบหาความจริงด้วยสมาธิ การเพ่งพินิจตรวจสอบค้นหาสภาวะธรรมด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่วแน่ ได้แก่

- (๑) “**อรัญญูปนิชฌาน**” คือ การเพ่งอารมณ์ ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และ อรูปฌาน ๔ ด้วยการเลือกอารมณ์แห่งกรรมฐาน ๔๐ อย่าง เป็นเครื่องมือในการฝึกฝนจิตให้เป็นสมาธิ แต่ที่ควรฝึกในเบื้องต้น คือ “อานาปานสติกรรมฐาน-อานาปานสติสมาธิ” คือ กำหนดสติตามพิจารณาลักษณะของ ลมหายใจเข้า-อัสสาสะ กับ ลมหายใจออก-ปัสสาสะ
- (๒) “**ลักขณูปนิชฌาน**” คือ การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค และ ผล โดยจำแนก ดังนี้
“**วิปัสสนา**” ชื่อว่า “ลักขณูปนิชฌาน” เพราะพินิจนามรูปแห่งสังขารโดยไตรลักษณ์
“**มรรค**” ชื่อว่า “ลักขณูปนิชฌาน” เพราะยังกิจแห่งวิปัสสนานั้นให้สำเร็จ
“**ผล**” ชื่อว่า “ลักขณูปนิชฌาน” เพราะเพ่งนิพพานอันมีลักษณะเป็นสุญญตะ อนิมิตตะ และ อปฺปนิหิตตะ อย่างหนึ่ง และ เพราะเห็นลักษณะอันเป็น “**สัจภาวะของนิพพาน**” อย่างหนึ่ง

แต่อย่างไรก็ตาม ในเบื้องต้นนี้ ให้ทำความเข้าใจที่ถูกต้องและลึกซึ้งยิ่งขึ้น เกี่ยวกับ “คุณสมบัติแห่งพระธรรม” ของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตนเป็นเอกเทศในเชิงทฤษฎี ๑๑ ประการ ดังนี้

“ธรรมคุณ ๖” หมายถึง *คุณของพระธรรม* ได้แก่

- (๑) “**สุวากขาโต ภควตา ธมฺโม**” — *พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว* คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง = มีความหมายกว้างรวมทั้ง *“ปริยัติธรรม”*
- (๒) “**สนฺทิฎฺฐิโก**” — *อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง* คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้ = มุ่งให้เป็น *“คุณของโลกุตตรธรรม”* หรือ *“คุณบทอันเป็นสัจภาวะแห่งพระนิพพาน”*
- (๓) “**อกาลิโก**” — *ไม่ประกอบด้วยกาล* คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล = มุ่งให้เป็น *“คุณของโลกุตตรธรรม”* หรือ *“คุณบทอันเป็นสัจภาวะแห่งพระนิพพาน”*
- (๔) “**เอหิปสฺสิโก**” — *ควรเรียกให้มาดู* คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ หรือท้าทายต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง = มุ่งให้เป็น *“คุณของโลกุตตรธรรม”* หรือ *“คุณบทอันเป็นสัจภาวะแห่งพระนิพพาน”*
- (๕) “**โอบนยฺมิโก**” — *ควรน้อมเข้ามา* คือ ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึง ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติดู อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสิ่งที่น่าผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือนิพพาน = มุ่งให้เป็น *“คุณของโลกุตตรธรรม”* หรือ *“คุณบทอันเป็นสัจภาวะแห่งพระนิพพาน”*
- (๖) “**ปัจจุตฺต เวทิตพฺโพ วิญญูหิ**” [ติ] — *อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน* คือ เป็นวิสัยของวิญญูชนจะพึงรู้ได้ เป็นของจำเพาะตน ต้องทำจึงเสวยได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง = มุ่งให้เป็น *“คุณของโลกุตตรธรรม”* หรือ *“คุณบทอันเป็นสัจภาวะแห่งพระนิพพาน”*

ลักษณะเฉพาะตนเชิงทฤษฎี ๑๑ ประการ

- (๑) ความเรียบง่าย–Simplicity
- (๒) ความเป็นสากล–Universality
- (๓) ความสมมาตร–Symmetry
- (๔) ความเที่ยงตรง–Validity
- (๕) ความน่าเชื่อถือ–Reliability
- (๖) ความยืดหยุ่น–Flexibility
- (๗) ความหมุนเวียน–Recursiveness
- (๘) ความสามารถพยากรณ์–Predictability
- (๙) ความตรวจสอบตนเอง–Self–Falsification
- (๑๐) ความอยู่เหนือกาลเวลา–Time Perpetuity
- (๑๑) ความจริงสูงสุดโดยปรมาัตม์–Absolute Truth

(๑) ความเรียบง่าย–Simplicity

หลักธรรมไม่มีลักษณะเขียนเป็นสูตรที่ซับซ้อน เรียบเรียงเป็นหลักธรรมคล้ายรายการคำศัพท์ในพจนานุกรม โดยแยกเป็นหมวดหมู่ที่เกี่ยวข้องกัน หรือแตกต่างกันออกไป โดยจัดหมวดหมู่เป็นแก่นแท้พระศาสนา ๓ หมวด [สัทธรรม ๓] ได้แก่

- (๑) “**ปริยัติสัทธรรม**” คือ สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์
- (๒) “**ปฏิบัติสัทธรรม**” (สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ *อภิวรรค* หรือ *ไตรสิกขา* คือ *ศีล สมาธิ ปัญญา*)
- (๓) “**ปฏิเวธสัทธรรม**” คือ สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ได้แก่ *มรรค ผล และ นิพพาน*

หรืออาจจำแนกเห็นกองหรือหมวด ที่เรียกว่า “**ธรรมชั้น ๕**” หมายถึง ประมวลธรรมทั้งปวงเข้าเป็นหัวข้อใหญ่ ได้แก่

- (๑) “**ศีลชั้น**” คือ กองศีล หมวดศีล ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น *อปจายนมัย–เวยาวัจจมัย–ปาติโมกขสังวร–กายสุจริต–สัมมาวาจา–สัมมากัมมันตะ–สัมมาอาชีวะ* เป็นต้น
- (๒) “**สมาธิชั้น**” คือ กองสมาธิ หมวดสมาธิ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น *ฉันทะ–วิริยะ–จิตตะ–สัมมาวายามะ–สัมมาสติ–สัมมาสมาธิ* เป็นต้น
- (๓) “**ปัญญาชั้น**” คือ กองปัญญา หมวดปัญญา ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น *ธัมมวิจยะ–วิมังสา–ปฏิสัมภิตา–สัมมาทิฎฐิ–สัมมาสังกัปปะ* เป็นต้น

(๔) “**วิมุตติขั้นซ้**” คือ กองวิมุตติ หมวดวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ปทาน-วิราคะ-วิโมกซ์-วิสุทธิ-สันติ-นิโรธ-นิพพาน เป็นต้น

(๕) “**วิมุตติญาณทัสสนขั้นซ้**” คือ กองวิมุตติญาณทัสสนะ หมวดธรรมเกี่ยวกับการรู้การเห็นในวิมุตติ ประมวลธรรมทั้งหลาย เช่น ผลญาณ-ปัจจบเวกขณญาณ เป็นต้น

(๒) **ความเป็นสากล-Universality**

ในพระธรรมหมวดปฏิบัติศีลธรรมนั้น เป็นการเน้น “**สากลลักษณะ**” ของหลักธรรมเชิงทฤษฎี เช่น ความเป็นหลักการตามธรรมชาติ “**กฏธรรมชาติ**” [Natural Law] ที่อธิบายความจริงสภาวธรรมทั้งหลายได้ ได้แก่ ปฏิจสุมุปาบท ๑๒-ปัจจัย ๒๔-กฎแห่งกรรม-กัมมัสสกา-สามัญลักษณะ โดยไตรลักษณ์ [อนิจตา-ทุกขตา-อนัตตา] ธรรมนิยาม ๓-สังขตลักษณะ ๓-อสังขตลักษณะ ๓-ปรมัตตธรรม ๔ เป็นต้น หลักธรรมที่จัดเป็นหมวดหมู่สามารถอธิบายปรากฏการณ์หรือสภาวธรรมได้ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ที่จัดเป็นทั้ง “**โลกียธรรม**” และ “**โลกุตตรธรรม**” และยังสามารถอธิบายมิติความสัมพันธ์ได้อย่างไม่จำกัดขอบเขต ดังเช่น

“**ธรรมนิยาม ๓**” หมายถึง **กำหนดแห่งธรรมตา ความเป็นไปอันแน่นอน โดยธรรมตา กฏธรรมชาติ** ได้แก่

- (๑) “**สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา**” คือ สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง
- (๒) “**สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา**” คือ สังขารคือสังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์
- (๓) “**สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา**” คือ ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน

“**สังขตลักษณะ ๓**” หมายถึง **ลักษณะแห่งสังขตธรรม คือ สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น** ได้แก่

- (๑) “**อุปฺปาโท ปญฺญาติ**” คือ ความเกิดขึ้น ปรากฏ
- (๒) “**วโย ปญฺญาติ**” คือ ความดับสลาย ปรากฏ
- (๓) “**ฐิตตฺส อณฺฺยตฺตํ ปญฺญาติ**” คือ เมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวน

“**อสังขตลักษณะ ๓**” หมายถึง **ลักษณะแห่งอสังขตธรรม** ได้แก่

- (๑) “**น อุปฺปาโท ปญฺญาติ**” คือ ไม่ปรากฏความเกิด
- (๒) “**น วโย ปญฺญาติ**” คือ ไม่ปรากฏความสลาย
- (๓) “**น ฐิตตฺส อณฺฺยตฺตํ ปญฺญาติ**” คือ เมื่อตั้งอยู่ ไม่ปรากฏความแปร

“ปรหมัตถธรรม ๔” หมายถึง *สภาวะที่มีอยู่โดยปรหมัตถ์, สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด* ได้แก่

- (๑) “จิต” คือ สภาวะที่คิด ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์
- (๒) “เจตสิก” คือ สภาวะที่ประกอบด้วยจิต คุณสมบัติและอาการของจิต
- (๓) “รูป” คือ สภาวะที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณและอาการ
- (๔) “นิพพาน” คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง สภาวะที่ปราศจากตัณหา

(๓) ความสมมาตร–Symmetry

ความเกี่ยวเนื่องกันของธรรมทั้งหลาย [สภาวะธรรม] ทำให้หลักธรรมของพระพุทธศาสนา สามารถอธิบายปรากฏการณ์แห่งชีวิตได้อย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ หรือได้อย่างครอบคลุมทุกประเด็นของรูปแบบการดำเนินชีวิตที่อยู่ในสังคม เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการ นี้ ย่อมบรรลุสัมโพธิญาณได้จริง หรือมิฉะนั้น ก็เป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มีความรู้คู่คุณธรรม ดังนี้

I. ธรรมที่เป็นหลักใหญ่ใจความ

1. ธรรมที่เป็นหลักทั่วไป (หรือมีขอบเขตครอบคลุม)
2. ธรรมที่เป็นหลักการสำคัญ (จัดโดยสงเคราะห์ในอริยสัจ ๔)
 - ก. ปริญญาญชธรรม
 - ข. ปหาตัพพธรรม
 - ค. สัจจิกาทัพพธรรม
 - ง. ภาเวตัพพธรรม

II. ธรรมสำหรับทุกคน

1. ธรรมเพื่อเป็นคุณสมบัติของสัปบุรุษ (หรือธรรมเพื่อเสริมความเป็นมนุษย์)
2. ธรรมเพื่อดำเนินชีวิตในห้วงอภิมภรรลุประโยชน์สุข
3. ธรรมเพื่อพิจารณาเตือนสติมิให้ประมาท

III. ธรรมเพื่อความดีงามแห่งสังคม

1. ธรรมเพื่อส่งเสริมชีวิตที่ดีร่วมกัน
2. ธรรมเพื่อปกครอง คือจัดและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน

IV. ธรรมสำหรับคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือน

1. ธรรมเพื่อชีวิตครอบครัว
2. ธรรมเพื่อความสัมพันธ์ในสังคม
3. ธรรมเพื่อความอยู่ดีทางเศรษฐกิจ
4. ธรรมที่คฤหัสถ์พึงหลีกเลี่ยง

V. ธรรมสำหรับอุบาสก คือ ผู้ใกล้ชิดศาสนา

1. ธรรมที่พึงมี พึงปฏิบัติ
2. ธรรมที่พึงหลีกเลี่ยง
3. ธรรมที่พึงทราบเพื่อเสริมการปฏิบัติ

VI. ธรรมสำหรับภิกษุสงฆ์

1. ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ
2. ธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นสมาชิกแห่งสงฆ์
3. ธรรมเพื่อความดีงาม ความสำเร็จในฐานะเป็นผู้สั่งสอน

VII. สภาวะธรรม: ธรรมคาและธรรมชาติ

1. ธรรมคา หรือ กฏธรรมชาติ
2. สภาวะอันพึงรู้ตามที่เป็น
3. สภาวะเนื่องด้วยระดับชีวิตจิตใจของสัตว์
4. สภาวะอันเป็นโทษ อกุศลธรรมอันพึงละ

VIII. ปฏิบัติธรรม

1. หลัก วิธีการ ข้อปฏิบัติ อุปกรณ์ และคุณสมบัติ ที่เกื้อหนุนการปฏิบัติ
2. ผลสำเร็จของการปฏิบัติธรรมและเครื่องกำหนดผลในการปฏิบัติ
3. บุคคลผู้บรรลุผลแห่งการปฏิบัติ

IX. พระพุทธศาสนา

1. หลักศาสนา
2. ศาสนคุณ
3. ความเชื่อและการปฏิบัตินอกหลักพุทธศาสนา

X. พิเศษ: ธรรมเกี่ยวกับการศึกษา

(๔) ความเที่ยงตรง–Validity

หลักธรรมในแต่ละหมวด มีมาตรฐานแห่งการปฏิบัติที่แน่นอน ไม่มีการอ่อนข้อ หรืออนุโลมตามใจผู้ปฏิบัติธรรม ถ้าประพฤติปฏิบัติตามข้อธรรมนั้นๆ ไม่ได้ ย่อมไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเอง นั่นคือ ไม่สามารถเป็น “อริยบุคคล ๔” ได้ คือ โสดาบัน–สกทาคามี–อนาคามี–อรหันต์ ตามลำดับ ฉะนั้น ความเที่ยงตรงก็คือความถูกต้องหรือภาวะอันถูกต้องในการปฏิบัติตามแนวทางดำเนินเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง เช่น สัมมัตตะ ๑๐–วิสุทธิ ๗ ดังนี้

“สัมมัตตะ ๑๐” หมายถึง *สภาวะที่ถูกต้อง–สิ่งที่ถูกต้อง* ได้แก่

- (๑) “**สัมมาทิฐิ**” คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยสัจ ๔ เห็นไตรลักษณ์ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท
- (๒) “**สัมมาสังกัปปะ**” คือ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมะ อพยาบาท อวิหิงสา
- (๓) “**สัมมาวาจา**” คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสัจจิต ๔
- (๔) “**สัมมากัมมันตะ**” คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจิต ๓
- (๕) “**สัมมาอาชีวะ**” คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิฉนอาชีพ ประกอบสัมมาชีพ
- (๖) “**สัมมาวายามะ**” คือ พยายามชอบ ได้แก่ ปธาน ๔ หรือ สัมมปปธาน ๔
- (๗) “**สัมมาสติ**” คือ ระลึกรชอบ ได้แก่ สติปัญญา ๔
- (๘) “**สัมมาสมาธิ**” คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔
- (๙) “**สัมมาญาณ**” คือ รู้ชอบ ได้แก่ ผลญาณ และ ปัจจเวกขณญาณทั้ง ๑๕ ประเภท
- (๑๐) “**สัมมาวิมุตติ**” คือ หลุดพ้นชอบ ได้แก่ อรหัตตผลวิมุตติ

“**วิสุทธิ ๗**” หมายถึง *ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ* *ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุดุคคหามยคือนิพพาน* ได้แก่

- (๑) “**ศีลวิสุทธิ**” คือ *ความหมดจดแห่งศีล* นั่นคือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้ เป็นไปเพื่อสมาธิ วิสุทธิมีคักว่า ได้แก่ ปาวิสุทธิศีล ๔
- (๒) “**จิตตวิสุทธิ**” คือ *ความหมดจดแห่งจิต* นั่นคือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐาน แห่งวิปัสสนา วิสุทธิมีคักว่า ได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปจาร
- (๓) “**ทิฐิวิสุทธิ**” คือ *ความหมดจดแห่งทิฐิ* นั่นคือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงเป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด *ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจ [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข]*
- (๔) “**กัณหาวิตรณวิสุทธิ**” คือ *ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข่มพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้* นั่นคือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาล ทั้ง ๓ [ปฏิจสมุปบาท ๑๒] ข้อนี้ตรงกับ “**ธรรมวิดิญาณ-ยถากุตญาณ-สัมมาทัสสนะ**” และจัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจ
- (๕) “**มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ**” คือ *ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง* นั่นคือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณาการไป จมมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย [**ไตรลักษณ์-สามัญลักษณ์** ได้แก่ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา”] อันเรียกว่า “**อุท্থัพพยานุปัสสนา**” เป็นตรณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี “**วิปัสสนูปกิเลส**” เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วน

วิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแต่เป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ “วิปัสสนาญาณ” นั้นต่อไป **ข้อนี้จัดเป็นขั้นกำหนดคัมภีร์**

- (๖) **“ปฏิปทาญาณทัตตวิสุทธิ”** คือ **ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน** นั่นคือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่ “อุทฺทพฺพยานุปฺสสนาญาณ” ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “สัจจานุโลมิกญาณ” หรือ “อนุโลมญาณ” อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “โคตรภูญาณ” คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวข้อแห่ง “**ความเป็นปุถุชน**” กับ “**ความเป็นอริยบุคคล**” โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ ก็คือ “**วิปัสสนาญาณ ๕**” [กระบวนการทุบขันธ ๕]
- (๗) **“ญาณทัตตวิสุทธิ”** คือ **ความหมดจดแห่งญาณทัตตนะ** นั่นคือ ความรู้ใน “**อริยมรรค ๔-มรรคญาณ**” [ปัญญาอริยะ-โลกุตตรปัญญา] อันเกิดถัดจาก “โคตรภูญาณ” เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “**มรรคญาณ**” นั้นๆ “**ความเป็นอริยบุคคล**” ย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือ ไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

(๕) **ความน่าเชื่อถือ**-Reliability

ปฏิเวธศีลธรรม คือ หลักธรรมที่แสดงผลลัพธ์แห่งการปฏิบัติ ที่เรียกว่า “**อริยมรรค**” [อุตตริมนุสสรธรรม] นั่นคือ ถ้าบุคคลใดปฏิบัติตามแล้วย่อมสามารถสำเร็จตามเป้าหมายแห่งโลกุตตรธรรม [มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑] หรือพระสัตตสุสานอันเป็นคำสอนของพระศาสดา คือ “**พระนิพพาน**” ได้อย่างแน่นอน ดังเช่น หลักธรรมต่อไปนี้ **อนุตตริยะ ๑-อนุตตริยะ ๒-อริยบุคคล ๔-อรหัตต์ ๕-จรมะ ๑๕-วิชา ๓-วิชา ๘-อภิญา ๖** ดังนี้

“**อนุตตริยะ ๑**” หมายถึง **ภาวะอันยอดเยี่ยม สิ่งที่ยอดเยี่ยม** ได้แก่

- (๑) **“ทัตตานุตตริยะ”** คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรืออย่างสูงสุดคือเห็นนิพพาน
- (๒) **“ปฏิปทานุตตริยะ”** คือ การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวให้ง่ายหมายเอามรรคมืองค์ ๘
- (๓) **“วิมุตตานุตตริยะ”** คือ การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่นคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือนิพพาน

“อนุตตรियะ ๖” หมายถึง *ภาวะอันยอดเยี่ยม สิ่งที่ยอดเยี่ยม* ได้แก่

- (๑) “**ทัตธานุตตรियะ**” คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ การเห็นพระตถาคต และตถาคตสาวก รวมถึงสิ่งทั้งหลายที่จะให้เกิดความเจริญงอกงามแห่งจิตใจ
- (๒) “**สวานุตตรियะ**” คือ การฟังอันเยี่ยม ได้แก่ การสดับธรรมของพระตถาคต และตถาคตสาวก
- (๓) “**ลาภานุตตรियะ**” คือ การได้อันเยี่ยม ได้แก่ การได้ศรัทธาในพระตถาคตและตถาคตสาวก หรือการได้อริยทรัพย์
- (๔) “**สิกขานุตตรियะ**” คือ การศึกษาอันเยี่ยม ได้แก่ การฝึกอบรมในอริศีล อริจิตต์ และอริปัญญา
- (๕) “**ปาริจริยานุตตรियะ**” คือ การบำเรออันเยี่ยม ได้แก่ การบำรุงรับใช้พระตถาคต และตถาคตสาวก
- (๖) “**อนุตตธานุตตรियะ**” คือ การระลึกอันเยี่ยม ได้แก่ การระลึกถึงพระตถาคต และตถาคตสาวก

“**ศรัทธา ๔**” หมายถึง *ความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล* ได้แก่

- (๑) “**กัมมสัทธา**” คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ
- (๒) “**วิปากสัทธา**” คือ เชื่อผลของกรรม
- (๓) “**กัมมัตถกตาสัทธา**” คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- (๔) “**ตถาคตโพธิสัทธา**” คือ เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต

“**สัทธา ๔**” หมายถึง *เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใส ซาบซึ้ง ชื่นใจ สนุกใจ เชื่อมั่นมีใจ ไน้มั่นมุงมั่นไป ตามไปปรับคุณภาพดีในบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริง ความดีสิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลต้นตมไปตามลักษณะอาการภายนอก* ได้แก่

- (๑) “**อาคมนสัทธา**” [อาคมนียสัทธา–อาคมสัทธา] คือ ความเชื่อความมั่นใจของพระโพธิสัตว์ อันสืบมาจากการบำเพ็ญสังฆบารมี เช่น บารมี ๑๐ หรือ ทศบารมีของพระอุคฺคภูติญาณุโพธิสัตว์ ผู้สร้างสมบารมีปัญญามาก เรียกว่า “**พระปัญญาธิกพุทธเจ้า**” นั่นคือ พระพุทธเจ้าศรีศากยมุนี โคตม องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในภัทรกัปปัจจุบัน
- (๒) “**อริคมสัทธา**” [อริคมนสัทธา] คือ ความเชื่อมั่นของพระอริยบุคคล ซึ่งเกิดจากการเข้าถึงด้วยการบรรลุธรรมเป็นประจักษ์
- (๓) “**โอกัปปนสัทธา**” [โอกัปปนียสัทธา–อริโมกข์–อริโมกขสัทธา] คือ ความเชื่อหนักแน่นสนิทแน่วเมื่อได้ปฏิบัติก้าวหน้าไปในการเห็นความจริง
- (๔) “**ปสาทสัทธา**” คือ ความเชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง

“อริยบุคคล ๔” หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้บรรลุธรรมพิเศษตั้งแต่โศคาปัตติมรรคขึ้นไป ผู้เป็น
อารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่

- (๑) “โศคาบัน” คือ “ผู้ถึงกระแส” ท่านผู้บรรลุโศคาปัตติผลแล้ว
- (๒) “สกทาคามี” คือ “ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว” ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว
- (๓) “อนาคามี” คือ “ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก” ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว
- (๔) “อรหันต์” คือ “ผู้ควร-ผู้หักห้ามแห่งสงสารแล้ว” ท่านผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว

“อรหันต์ ๕” หมายถึง ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว ท่านผู้สมควรรับทักษิณาและการเคารพบูชาอย่าง
แท้จริง ได้แก่

- (๑) “ปัญญาวิมุต” คือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
- (๒) “อุทโธภาควิมุต” คือ ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุตติ ขึ้นรูปสมบัติก่อน แล้ว
ได้ปัญญาวิมุตติ
- (๓) “เทวิชชะ” คือ ผู้ได้วิชา ๓
- (๔) “ฉัพพัญญะ” คือ ผู้ได้อภิญญา ๖
- (๕) “ปฏิสัมภิปัตตะ” คือ ผู้บรรลุปฏิสัมภิภา ๔

“จรณะ ๑๕” [เสขปฏิบัติ] หมายถึง ข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุวิชา [วิชา ๓-วิชา ๘] ได้แก่ สีส
สัมปทา ๑ อปณณกปฏิบัติ ๓ สัทธรรม ๖ ฉาน ๔ ดังนี้

(๑) “สีลสัมปทาแห่งสังวร ๕” หมายถึง ความสำรวม-ความระวังปิดกั้นบาปอกุศล [สังวรศีล: ศีลคือ
สังวร-ความสำรวมเป็นศีล] ได้แก่

- (๑) “ปาฏิโมกขสังวร” คือ สำรวมในปาฏิโมกข์ คือ รักษาสิกขาบทเคร่งครัดตามที่ทรงบัญญัติไว้
ในพระปาฏิโมกข์
- (๒) “สติสังวร” คือ สำรวมด้วยสติ นั่นคือ สำรวมอินทรีย์มีจักษุเป็นต้น ระวังรักษามิให้บาป
อกุศลธรรมเข้าครอบงำ เมื่อเห็นรูป เป็นต้น = อินทรีย์สังวร
- (๓) “ญาณสังวร” คือ สำรวมด้วยญาณ นั่นคือ ตัดกระแสกิเลสมีต้นเหตุเป็นต้นเสียได้ ด้วยใช้
ปัญญาพิจารณา มิให้เข้ามาครอบงำจิต ตลอดถึงรู้จักพิจารณาเสพปัจจัยสี่ = ปัจจัยปัจจ
เวกขณ์
- (๔) “ขันติสังวร” คือ สำรวมด้วยขันติ นั่นคือ อคทนต่อหนาว ร้อน หิว กระจาย ถ้อยคำแรงร้าย
และทุกขเวทนาต่างๆ ได้ ไม่แสดงความวิการ
- (๕) “วิริยสังวร” คือ สำรวมด้วยความเพียร นั่นคือ พยายามขับไล่ บรรเทา กำจัดอกุศลวิตกที่
เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เป็นต้น ตลอดจนละมิจฉาชีพ เพียรแสวงหาปัจจัยสี่เลี้ยงชีวิตด้วย
สัมมาชีพ ที่เรียกว่า “อาชีพปาริสุทธิ” = อาชีพปาริสุทธิ

(๒) “อแปณกปฏิปทา ๓” หมายถึง **ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิปทาที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้** ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข์อย่างแน่นอน ไม่ผิดพลาด ได้แก่

(๑) “**อินทริยสังวร**” คือ การสำรวมอินทริย์ นั่นคือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖

(๒) “**โภชนมัตตัญญุต**” คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค นั่นคือ รู้จักพิจารณา รับประทานอาหาร เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มีใจเพื่อสนุกสนานมัวเมา

(๓) “**ชาคริยานุโยค**” คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน นั่นคือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัว อยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

(๓) “**สัตถธรรม ๗**” หมายถึง **ธรรมที่ดี-ธรรมที่แท้-ธรรมของคนดี-ธรรมของสัตว์บุรุษ** ได้แก่

(๑) “**ศรัทธา**” คือ มีความเชื่อประกอบด้วยเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ

(๒) “**hiri**” คือ มีความละอายต่อบาป

(๓) “**โอตตปปะ**” คือ มีความสะอึกกลัวต่อบาป

(๔) “**พหุสัจจะ**” คือ มีความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก

(๕) “**วิริยารัมภะ**” คือ มีความเพียรอันปรารถแล้ว

(๖) “**สติ**” คือ มีสติมั่นคง ความระลึกได้ ความสำนึกพร้อมอยู่

(๗) “**ปัญญา**” คือ มีความรอบรู้ เข้าใจชัดในเหตุผล ดี ชั่ว ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น รู้คิด รู้วินิจฉัย และ รู้ที่จะจัดการ

(๔) “**ฌาน ๔-รูปฌาน ๔**” [อาร์มมณูปนิขฌาน] หมายถึง **ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่** ได้แก่

(๑) “**ปฐมฌาน-ฌานที่ ๑**” มีองค์ ๕ คือ วิตก-วิจาร์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา

(๒) “**ทุติยฌาน-ฌานที่ ๒**” มีองค์ ๓ คือ ปีติ-สุข-เอกัคคตา

(๓) “**ตติยฌาน-ฌานที่ ๓**” มีองค์ ๒ คือ สุข-เอกัคคตา

(๔) “**จตุตถฌาน-ฌานที่ ๔**” มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา-เอกัคคตา

“วิชา ๓” หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่

- (๑) “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้, ระลึกชาติได้
- (๒) “จตุปปตญาณ” คือ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม, เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ
- (๓) “อัสวักขยญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ หรือ ความตรัสรู้

“วิชา ๘” หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่

- (๑) “วิปัสสนาญาณ” คือ ญาณในวิปัสสนา ญาณที่เป็นวิปัสสนา คือปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขาร คือ นามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน
- (๒) “มโนมยิทธิ” คือ ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ ดูจักษุได้จากหน้าปดบัง ชักดาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ
- (๓) “อิทธิวิธา-อิทธิวิธิ” คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- (๔) “ทิพโสต” คือ หูทิพย์
- (๕) “เจโตปริยญาณ” คือ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้
- (๖) “ปุพเพนิวาสานุสสติ” คือ ระลึกชาติได้
- (๗) “ทิพจักขุ” คือ ตาทิพย์
- (๘) “อัสวักขยญาณ” คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

“อภิญญา ๖” หมายถึง ความรู้ยิ่งยวด ได้แก่

- (๑) “อิทธิวิธา-อิทธิวิธิ” คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- (๒) “ทิพโสต” คือ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- (๓) “เจโตปริยญาณ” คือ ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้
- (๔) “ปุพเพนิวาสานุสสติ” คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- (๕) “ทิพจักขุ” คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
- (๖) “อัสวักขยญาณ” คือ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

(๖) ความยืดหยุ่น–Flexibility

หลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความคล่องตัวและยืดหยุ่นในการนำไปใช้ในชีวิตจริงและในการปฏิบัติธรรม คือ การเจริญภาวนากรรมฐาน [สมณะ–วิปัสสนา] โดยอาศัยระดับขั้นของปัญญาผู้ปฏิบัติธรรมเป็นเกณฑ์ในการแบ่งคุณบทแห่งบุคคล เช่น อริยบุคคล ๔ [โสดาบัน–สกทาคามี–อนาคามี–อรหัตต์] หรือ อรหัตต์ ๕ [ปัญญาวิมุต–อุก โศภาควิมุต–ตวิชชะ–ฉัพพัญญะ–ปฏิสัมภิทูปัตตยะ] แต่หลักธรรมไม่ใช่มีดใช้ตัดคอคน ผู้ล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม แต่ให้มีชีวิตไปตามระดับภูมิปัญญาเท่าที่มี ให้มีเมตตาธรรม คือ ปล่อยไปตามกรรมของใครของมัน [ยถากรรม] ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจัดประเภทบุคคลออกเป็น ๔ จำพวก “บุคคล ๔” ได้แก่ (๑) “อุคฆฏิตัญญู” คือ ผู้ที่พอยกหัวข้อก็รู้ ผู้รู้เข้าใจ ได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดง (๒) “วิปจิตัญญู” คือ ผู้รู้ต่อเมื่อขยายความ ผู้รู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป (๓) “เนยยะ” คือ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ ผู้ที่พอจะค่อยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป (๔) “ปทปรมะ” คือ ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง ผู้แก้ปัญหา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หรือถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย ดังเช่นหลักธรรม ปฏิสัมภิทา ๔–โกศล ๑ ดังนี้

“ปฏิสัมภิทา ๔” หมายถึง ปัญญาแตกฉาน ได้แก่

- (๑) “อตัลปฏิสัมภิทา” คือ **ปัญญาแตกฉานในอรรถ** ปรีชาแจ้งในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือความย่อ ก็สามารถแยกแยะอธิบายขยายออกไปได้โดยพิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่ง ก็สามารถคิดแยกแยะกระจายเชื่อมโยงต่อออกไปได้จนล่วงรู้ถึง “ผล-ผลวิบาก” ในกาลทั้ง ๓ = กำหนดรู้ทุกขสังข หรือ ปริญาในกิจแห่งทุกข
- (๒) “ซัมมปฏิสัมภิทา” คือ **ปัญญาแตกฉานในธรรม** ปรีชาแจ้งในหลัก เห็นอรรถอธิบายพิสดาร ก็สามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ คือ “เหตุ-สาเหตุ-เหตุปัจจัย” ในกาลทั้ง ๓ = กำหนดรู้สมุทัยสังข หรือ ปทานะในกิจแห่งสมุทัย
- (๓) “นिरูตติปฏิสัมภิทา” คือ **ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ** ปรีชาแจ้งในภาษา รู้ศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่างๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ = กำหนดรู้นิโรธสังข หรือ สังขิกิริยาในกิจแห่งนิโรธ
- (๔) “ปฏิภาณปฏิสัมภิทา” คือ **ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ** ปรีชาแจ้งในความคิดทันการ มีไหวพริบซึมซาบในความรู้ที่มีอยู่เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้สบบเหมาะ เข้ากับกรณีเข้ากับเหตุการณ์ = กำหนดรู้มรรคสังข หรือ ภาวนาในกิจแห่งมรรค

“โกศล ๓” หมายถึง ความฉลาด–ความเชี่ยวชาญ = **ปฏิภาณปฏิสัมภทา** ได้แก่

- (๑) “**อายโกศล**” คือ ความฉลาดในความเจริญ รอบรู้ทางเจริญและเหตุของความเจริญ
- (๒) “**อุปายโกศล**” คือ ความฉลาดในความเสื่อม รอบรู้ทางเสื่อมและเหตุของความเสื่อม
- (๓) “**อุปายโกศล**” คือ ความฉลาดในอุปาย รอบรู้วิธีแก้ไขเหตุการณ์และวิธีที่จะทำให้สำเร็จ

(๓) **ความหมุนเวียน–Recursiveness**

หลักธรรมในพระพุทธศาสนา อธิบายภาพรวมของวิถีชีวิตที่สืบเนื่องหมุนเวียนใน “**วัฏสงสาร–สังสาร–สังสารวัฏ**” [สังสารทุกข์ = ทุกข์แล้วทุกข์อีกไม่ยอมเลิกเพราะความไม่รู้แห่งอวิชชา] หรือ “**ภวัจกร**” ที่เรียกว่า “**ชีวิตสันตติ**” อันเป็นไปตาม “**กฎแห่งกรรม**” และ “**กัมมัตสกตา**” [โดยอาศัยปัญญาในจุดอุปาทานหรือทิพพจักขุญาณ ที่เกิดขึ้นในภูมิแห่งสมณะและวิปัสสนา] แนวคิดในพระพุทธศาสนาที่เป็นมุมมองเรื่องชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปตามหลักปัจจุสมุปบาท ที่มี การเกิด ๑ การตั้งอยู่ ๑ การดับไป ๑ ที่เป็นธรรมดาตามกฎธรรมชาติ ไม่ใช่ความเชื่อที่ขาดเหตุผลและไม่ประกอบด้วยปัญญาแต่ประการใด เพราะภาวะเกิดดับนี้ (๑) **มีอาการหมุนเวียน** [เป็นวงเวียนเวลาชีวิต = Circular Time-Line of Life] คือ เกิดขึ้นซ้ำๆ กัน–Reoccurrences จนกว่าจะตาย และ (๒) **มีอาการนั้นๆ เกิดสืบเนื่องต่อกันไป** [เป็นเส้นตรงเวลาชีวิต = Linear Time-Line of Life] คือ มีความแปรปรวน–Derivation มีความเปลี่ยนแปลง [วิปริณาม–วิปริณามทุกขตา]–Change หรือ ประกอบด้วยการปฏิวัติภายใน–Transformation เช่น **อุปตติภพ–ชรา–พยาธิ–มรณะ–และสังกิเลส** [กิเลสเครื่องเศร้าหมองในจิตใจ] เป็นต้น หลักธรรมแสดงบทเป็นทฤษฎีบรรยายหรือพรรณนาสภาวะธรรมแห่งชีวิตได้อย่างละเอียดประณีต ได้แก่ **วัฏฏะ ๓–ปัจจุสมุปบาท ๑๒** เป็นต้น ดังนี้

“**วัฏฏะ ๓–ไตรวัฏฏ์**” หมายถึง องค์ประกอบที่หมุนเวียนต่อเนื่องกันของ “**ภวัจกร–สังสารจักร**” ได้แก่

- (๑) “**กิเลสวัฏฏ์**” คือ วงจรกิเลส ประกอบด้วย “**อวิชชา–ตัณหา–และ–อุปาทาน**”
- (๒) “**กรรมวัฏฏ์**” คือ วงจรกรรม ประกอบด้วย “**สังขาร–และ–กรรมภพ**”
- (๓) “**วิปากวัฏฏ์**” คือ วงจรวิปาก ประกอบด้วย “**วิญญาณ–นามรูป–สพายนะ–ผัสสะ–เวทนา**” ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า “**อุปตติภพ–ชาติ–ชรา–มรณะ**” และตามด้วย “**โสกะ–ปริเทวะ–ทุกข์–โทมนัส–อุปายาส**”

“ปฏิจสุมุบพาท ๑๒”

(๑) “อนุโลมปฏิจสุมุบพาท” [ฝ่ายสมุทัยวาร]

กำหนดรู้สาเหตุ [สมุทัยสังข์-กรรมปัจจัย เมื่อเกิด “อวิชา” ตามลำดับ]:

(๑) “อดีต ๒” = อวิชา-สังขาร

(๒) “ปัจจุบัน ๘” = วิญญาณ-นามรูป-สพยคนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ

(๓) “อนาคต ๒” =ชาติ-ชรามรณะ

กำหนดรู้ผลวิบาก [นิสสันท์-วิปากปัจจัย **จึงเกิดทุกข์**]:

“โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” [สังกิเลส] = “**อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์**”

(๒) “ปฏิโลมปฏิจสุมุบพาท” [ฝ่ายนิโรธวาร]

กำหนดดับสาเหตุ [นิโรธสังข์-กรรมปัจจัย เมื่อสารอกดับ “อวิชา” ตามลำดับ]:

(๑) “อดีต ๒” = อวิชา-สังขาร

(๒) “ปัจจุบัน ๘” = วิญญาณ-นามรูป-สพยคนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ

(๓) “อนาคต ๒” =ชาติ-ชรามรณะ

กำหนดรู้ผลวิบาก [นิสสันท์-วิปากปัจจัย **จึงดับทุกข์**]:

“โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” [สังกิเลส] = “**อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์**”

(๘) ความสามารถพยากรณ์-Predictability

“ญาณ ๓” หมายถึง ความหยั่งรู้ ปรินิพพานหยั่งรู้ อันเกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ ได้แก่

(๑) “อดีตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต รู้อดีตและสวาทาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้

(๒) “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต รู้อนาคตและหยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้

(๓) “ปัจจุปัณนังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน รู้ปัจจุบัน โดยกำหนดได้ถึงองค์ประกอบ และเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่

“วิชา ๓” หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่

(๑) “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขั้นที่อาศัยอยู่ในก่อนได้, ระลึกชาติได้

(๒) “จุตูปปาตญาณ” คือ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม, เห็น การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ

(๓) “อัสวักขยญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้น อาสวะ หรือ ความตรัสรู้

“วิชา ๘” หมายถึง *ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ* ได้แก่

- (๑) “**วิปัสสนาญาณ**” คือ ญาณในวิปัสสนา ญาณที่เป็นวิปัสสนา คือปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขาร คือ นามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน
- (๒) “**มโนมยิทธิ**” คือ ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ ดูจักษุได้จาก หน้าปล้อง ชักดาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ
- (๓) “**อิทธิวิธา-อิทธิวิธี**” คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- (๔) “**ทิพโสต**” คือ หูทิพย์
- (๕) “**เจโตปริยญาณ**” คือ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้
- (๖) “**ปุพเพนิวาสานุสสติ**” คือ ระลึกชาติได้
- (๗) “**ทิพจักขุ**” คือ ตาทิพย์
- (๘) “**อาสวักขยญาณ**” คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

“อภิญญา ๖” หมายถึง *ความรู้ยิ่งยวด* ได้แก่

- (๑) “**อิทธิวิธา-อิทธิวิธี**” คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- (๒) “**ทิพโสต**” คือ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- (๓) “**เจโตปริยญาณ**” คือ ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้
- (๔) “**ปุพเพนิวาสานุสสติ**” คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- (๕) “**ทิพจักขุ**” คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
- (๖) “**อาสวักขยญาณ**” คือ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป

(๕) ความตรวจสอบตนเอง-Self-Falsification

“ปัจจเวกขณญาณ” [ปัจจเวกขณญาณทั้ง ๑๕ ประเภท] หมายถึง *ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน* คือ (๑) *สำรวจมรรค* (๒) *สำรวจผล* (๓) *กิเลสที่ละแล้ว* (๔) *กิเลสที่เหลืออยู่* และ (๕) *นิพพาน* (ให้เปรียบเทียบกับ นิโรธ ๕) เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งเมื่อรวมแล้ว จะเกิด “*ญาณทัสสนะ ๑๕ ประเภท*” หรือ “*ปัจจเวกขณวิถี ๑๕ ประการ*” โดยใช้ปัญญาหยั่งรู้และ ญาณทัสสนะทบทวนใน “*มรรควิถี ๔-อริยมรรค ๔-มรรค ๔-มรรคญาณ ๔*” กับ “*สามัญผล ๔-ผล ๔-ผลญาณ ๔*” เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบ ได้แก่

ปัจเจกชนวิถี	มัคควิถี	จำนวน
ปัจเจกชนวิถีที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกชนวิถีที่เกิดภายหลัง	สกทาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกชนวิถีที่เกิดภายหลัง	อนาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกชนวิถีที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัคควิถี	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ

(๑๐) ความอยู่เหนือกาลเวลา–Time Perpetuity

“อกาลิโก” [Timelessness] หมายถึง **ไม่ประกอบด้วยกาล** คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า เป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล ในความเป็นจริงหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นความรู้อันประเสริฐสูงสุดแห่งมวลมนุษยชาติที่วิวัฒนาการมา [เช่น อริยสัจ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘] ไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องมาพิสูจน์ เช่น ทฤษฎีในศาสตร์สาขาต่างๆ ที่ต้องทำการวิจัยศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่อง เพื่อยืนยันหรือรับรองทฤษฎีนั้นๆ แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนะให้ประพฤติปฏิบัติตามอย่างถูกต้อง เพื่อให้รู้เห็นจริงตามคำสอนของพระองค์ โดยไม่จำกัดเวลา ปฏิบัติเมื่อใด ก็พบความจริงเมื่อนั้น ที่เรียกว่า **“อนุสสาสนีปาฏิหาริย์”** หมายถึง ปาฏิหาริย์คืออนุสสาสนี คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ พระองค์ทรงไม่สรรเสริญปาฏิหาริย์ใน ๒ อย่าง ไม่ได้ช่วยให้หลุดพ้นจากสังสารทุกข์ได้ คือ (๑) **“อิทธิปาฏิหาริย์”** คือ ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ และ (๒) **“อาเทศนาปาฏิหาริย์”** คือ ปาฏิหาริย์คือการทลายใจ รอบรู้กระบวนการของจิต จนสามารถกำหนดอาการที่หมายเล็กน้อย แล้วบอกสภาพจิต ความคิด อุปนิสัยได้ถูกต้องเป็นอัศจรรย์

(๑๑) ความจริงสูงสุดโดยปรมาตม์–Absolute Truth

ความจริงสูงสุดโดยปรมาตม์ [ปรมาตตัจจะ –Absolute Truths] นั้น เป็นภาวะที่ถูกต้องดีเยี่ยม ที่ผู้ปฏิบัติธรรมต้องแสวงหาองค์ความรู้ดังกล่าวนี้ ด้วยการเจริญภาวนากรรมฐาน [มนสิการกรรมฐาน] ที่เรียกว่า **“ภาวนามยปัญญา”** อันเป็นภาวะประเสริฐด้วยข้อประพฤติปฏิบัติที่อยู่ใน **“อริยมุมิ”** หรือ **“โลกุตตรภูมิ”** ซึ่งไม่ใช่คติใน **“โลกียธรรม”** คือ ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก, สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ แก่นันท์ ๕ ที่เป็นสาสวะทั้งหมด โดยรวมแล้ว เรียกว่า **“ดิรัจฉานวิชา”** คือ วิชาความรู้ที่ใช้ประกอบอาชีพตามปกติในสังคม ไม่ได้ช่วยให้ผู้ถือครอบพันกิเลสและทุกข์ทั้งหลายได้จริง ซึ่งจะรวมเอาวิชาทางไสยศาสตร์ คาถาอาคม เวทมนต์ ไม้ค้ำยัน “ปรมาตม์” ดังกล่าวนี้ ได้แก่ **โพธิปักขิยธรรม ๓๗–โลกุตตรธรรม ๘–ปรมาตตธรรม ๔–ปรมาตตัจจะ** ดังนี้

“โพธิปักขิยธรรม ๓๗” [อภิญาเทสิตธรรม] หมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค หรือ “เอกายนมรรค” หมายถึง ทางอันเอก คือ ข้อปฏิบัติอันประเสริฐที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจด หมดความทุกข์ และบรรลุนิพพาน ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมรรค ๘ ดังนี้

(๑) “สติปัฏฐาน ๔” หมายถึง ที่ตั้งของสติ-การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน ซึ่งทำให้ลู่ถึง “อนัตตานุปัสสนาญาณ” [ขลาปชาน] นั่นคือ ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ในความหมายรวมๆ ฉะนั้น การเจริญธรรม “มหาสติปัฏฐาน ๔” นี้ เป็นด่านแรกแห่งการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “อริยมรรค” ได้แก่

- (๑) “**กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา โดยจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง นั่นคือ (๑) “**อานาปานสติ**” กำหนดคลักขณะลมหายใจเข้าออก “อัสสาสะ-ปัสสาสะ” ควรใช้เจริญตามในขั้นแรก (๒) “**อิริยาบถ**” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “**สัมปชัญญะ**” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “**ปฏิกลมนสิการ**” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “**ธาตุมนสิการ**” พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ และ (๖) “**นวสีวลิกา**” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๕ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมตาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น
- (๒) “**เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึกเวทนาอันเป็น สุขก็ดี-ทุกข์ก็ดี-เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส [มีเครื่องต่อ-วัตถุ] และเป็นนิรามิส [เป็นอิสระ] ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ
- (๓) “**จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึกจิตของตนที่ มีราคะ-ไม่มีราคะ-มีโทสะ-ไม่มีโทสะ-มีโมหะ-ไม่มีโมหะ-เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว-ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ เป็นต้น อย่างไรก็ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ
- (๔) “**ขัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน**” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้สึกธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นีวรณ ๕-ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-โพชฌงค์ ๗-อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ

- (๒) “สัมมุปปธาน ๔-ปธาน ๔” หมายถึง ความเพียร-ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่
- (๑) “สังวรปธาน” คือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น นั่นคือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น [ให้พิจารณาถึง “อินทริยสังวร” กับ “สติสังวร”]
 - (๒) “ปหานปธาน” คือ เพียรละหรือเพียรกำจัด นั่นคือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (๓) “ภาวนापธาน” คือ เพียรเจริญ-เพียรก่อให้เกิด นั่นคือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
 - (๔) “อนุรักษนาปธาน” คือ เพียรรักษา นั่นคือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุญ [ให้พิจารณาถึง “อารักขกัมมภูฏาน” เพื่อความไม่ประมาท]
- (๓) “อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ-คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ซึ่งต้องเป็นองค์ประกอบภายในคน ที่เรียกว่า “พลังความคิด-ขวัญกำลังใจ-แรงกดดันบันดาลใจ” ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จ ความเป็นเลิศ ความถึงพร้อมสมบูรณ์ในทุกด้าน ได้แก่
- (๑) “ฉันทะ” คือ ความพอใจ นั่นคือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป = “พอใจ-ศรัทธาเลื่อมใส”
 - (๒) “วิริยะ” คือ ความเพียร นั่นคือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดย = “ขยัน-อดทน-บากบั่น”
 - (๓) “จิตตะ” คือ ความคิดมุ่งไป นั่นคือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ = “มุ่งมั่น”
 - (๔) “วิมังสา” คือ ความไตร่ตรอง-ทอดลอง นั่นคือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อสงสัยย่อมนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น = “คิด-วิเคราะห์-แยกแยะ-หาผล-ปรับปรุงแก้ไข”
- (๔) “อินทริย์ ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่
- (๑) “สัทธา-สัทธินทริย์” คือ ความเชื่อ ย่อมระงับปิดกั้นความรู้ศรัทธา-อสังขะ
 - (๒) “วิริยะ-วิริยินทริย์” คือ ความเพียร ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-โกธสังขะ
 - (๓) “สติ-สตินทริย์” คือ ความระลึกได้ ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-ปมาทะ
 - (๔) “สมาธิ-สมาธินทริย์” คือ ความตั้งจิตมั่น ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-อุทธัจจะ
 - (๕) “ปัญญา-ปัญญินทริย์” คือ ความรู้ทั่วชัด ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-โมหะ หรือ “อสัมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ชัดข้องเพราะ อวิชชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ “มูฏฐลัจจะ” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พันเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “สมุโมหวิหาโร” แปลว่า “อยู่ด้วยความหลง” [ตั้งมั่นไม่มัว]

(๕) “**พละ ๕**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นกำลัง** [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาล-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกข์] **ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง** ซึ่ง**ธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้** [ดูปฏิบัติกรรมเช่นเดียวกับ อินทรีย์ ๕] ได้แก่

- (๑) “**สัทธา-สัทธาพละ**” คือ **ความเชื่อ** นั่นคือ เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค ระวัง-**อสังข**
- (๒) “**วิริยะ-วิริยพละ**” คือ **ความเพียร** นั่นคือ เพียรชอบในการละชั่วทำดี ระวัง-**โกสัชชะ**
- (๓) “**สติ-สติพละ**” คือ **ความระลึกได้** นั่นคือ ไม่หลงลืม เลื่อนลอย ระวัง-**ปมาทะ**
- (๔) “**สมาธิ-สมาธิพละ**” คือ **ความตั้งจิตมั่น** นั่นคือ ไม่ฟุ้งซ่านตัดสาย ระวัง-**อุทธัจจะ**
- (๕) “**ปัญญา-ปัญญาพละ**” คือ **ความรู้ทั่วชัด** นั่นคือ โยนิโสมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี ระวัง-**โมหะ**

(๖) “**โพชฌงค์ ๗**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้-องค์ธรรมตรัสรู้** ได้แก่

- (๑) “**สติ**” คือ **ความระลึกได้-สำนึกพร้อมอยู่-ใจอยู่กับกิจ-จิตอยู่กับเรื่อง** ย่อมทำให้เกิด “**อุปฏฐาน**” นั่นคือ สติชัด ประกอบด้วย “**สัมปชัญญะ ๔**”
- (๒) “**ขัมมวิจยะ**” คือ **ความเพียรธรรม-ความสอดส่องสืบค้นธรรม-สามารถจำแนกแจกธรรมได้** ทำให้เกิด “**ญาณ**” นั่นคือ ความรู้ที่คมชัด
- (๓) “**วิริยะ**” คือ **ความเพียรบากบั่นเพื่อทำดีละชั่ว** ทำให้เกิด “**ปัดคาหะ**” นั่นคือ ความเพียรที่พอดี ที่ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ คือ “**ชาคริยานุโยค**” หรือ หมั่นประกอบกุศลธรรม คือ “**กุศลธัมมานุโยค**”
- (๔) “**ปีติ**” คือ **ความอิมใจ ความค้ำค้ำในใจ** ทำให้เกิด “**อธิโมกข์**” นั่นคือ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจผ่องใสท่วมล้นอย่างยิ่ง
- (๕) “**ปัสสัทธิ**” คือ **ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ-ความอิมใจปลาบปลื้ม** ทำให้เกิด “**สุข**” (ปราโมทย์) นั่นคือ ความสุขนำชื่นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๖) “**สมาธิ**” คือ **ความมีใจตั้งมั่น-จิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว-ไม่ฟุ้งซ่าน** ทำให้เกิด “**จตุตถฌาน-อัปปนาสมาธิ**” นั่นคือ สมาธิที่แน่วแน่ หรือ “**เอกกคตา**” คือ ความมีอารมณ์เป็นอันเดียวตามระดับชั้นฌานทั้ง ๔ จนเป็นสมาธิในวิปัสสนา
- (๗) “**อุเบกขา**” คือ **ความมีใจเป็นกลางที่ลงตัวสนิทเพราะเห็นตามเป็นจริง** ทำให้เกิด “**ตัตตรมัชฌัตตตา-ตัตตรมัชฌัตตุเปกขา**” นั่นคือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ ที่ผ่านเข้ามาภาวะที่จิตและเจตสิกตั้งอยู่ในความเป็นกลาง

(๓) “มรรคมืองค์ ๘” หมายถึง “ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ” เปรียบเทียบกับ “จริยา ๘” คือ ความประพฤติ ได้แก่

- (๑) “สัมมาทิฐิ” คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือสัญใจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท = ทัสสนจริยา –การเห็นแจ้ง
- (๒) “สัมมาสังกัปปะ” คือ ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปี อพยาบาทสังกัปปี อวิหิงสาสังกัปปี = อภิโรปนจริยา –มีกระบวนทัศน์
- (๓) “สัมมาวาจา” คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วชิสุจริต ๔ = ปรัคคหจริยา –สำรวจวาจา
- (๔) “สัมมากัมมันตะ” คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ = สมุฏฐานจริยา –สร้างสรรค์
- (๕) “สัมมาอาชีวะ” คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ประกอบสัมมาชีพ = โวทานจริยา –ความบริสุทธิ์
- (๖) “สัมมาวายามะ” คือ พยายามชอบ ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔ = ปัคคหจริยา –หมั่นพากเพียร
- (๗) “สัมมาสติ” คือ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ = อุပ္ภูฐานจริยา –สติชัดแก่กล้า
- (๘) “สัมมาสมาธิ” คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฉาน ๔ = อวิกเขปจริยา –จิตสงบตั้งมั่นสนิท

“โลกุตตรธรรม ๘” หมายถึง ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก ได้แก่ มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑ หรืออีกนัยหนึ่ง “โลกุตตรภูมิ” คือ ชั้นที่พ้นจากโลก ระดับแห่งโลกุตตรธรรม ระดับจิตใจของพระอริยเจ้าอันพ้นแล้วจากโลกียภูมิ ๓ ข้างต้น [กามาวจรภูมิ-รูปาวจรภูมิ-อรุปาวจรภูมิ] ชั้นนี้ในบาลีที่เรียกว่า “อปริยาปนินภูมิ” คือ ชั้นที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏะ ระดับที่ไม่ถูกจำกัด ดังนี้

“อริยมรรค ๘” หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด ได้แก่

- (๑) “โสดาปัตติมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “สักกายทิฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส” และข่อมกำจัด “กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฐิ” (สักกายทิฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส-ทิฐิฐานุสัย-วิจิกิจฉาฐานุสัย) ได้
- (๒) “สกทาคามีมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น ได้แก่ “สักกายทิฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และข่อมกำจัด “กิเลสหายบาย” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหายบาย-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหายบาย) ได้
- (๓) “อนาคามีมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “สักกายทิฐิ-วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ” และข่อมกำจัด “กิเลสละเอียด” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด) ได้

(๔) **“อรัหัตมรรค”** คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ **“สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัทพราสาท-กามราคะ-ภวัณเฑาะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา”** และย่อมาจำจัด **“กิเลสทั้งหลาย”** (รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวาราคานุสัย-อวิชชานุสัย) ได้หมด

“อริยมผล ๔-สามัญญผล ๔” หมายถึง ผลที่เกิดขึ้นเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ธรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า **“สัมมาญาณ”** ดังนี้

- (๑) **“โสดาปัตติผล”** คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
- (๒) **“สกทาคามีผล”** คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
- (๓) **“อนาคามีผล”** คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
- (๔) **“อรัหัตผล”** คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

“นิพพาน ๒” หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นนิสรภาพสมบูรณ์ ได้แก่

- (๑) **“สุอุปาทิสถนิพพาน”** หมายถึง นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ **“กิเลสปรินิพพาน”** ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ ท่านผู้บรรลุอุচ্chimธรรมนี้ เรียกว่า **“สุอุปาทิสถบุคคล = พระเสขะ”**
- (๒) **“อนุอุปาทิสถนิพพาน”** หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ **“จันทรปรินิพพาน”** ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว ท่านผู้บรรลุอุচ্chimธรรมนี้ เรียกว่า **“อนุอุปาทิสถบุคคล = พระอเสขะ”**

“ปรหมัตถธรรม ๔” หมายถึง สภาวะที่มีอยู่โดยปรหมัตถ์ สิ่งที่เป็นจริงโดยความหมายสูงสุด ได้แก่

- (๑) **“จิต”** [จิต ๘๘] คือ สภาวะที่คิด ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์
- (๒) **“เจตสิก”** [เจตสิก ๕๒] คือ สภาวะที่ประกอบด้วยจิต คุณสมบัติและอาการของจิต
- (๓) **“รูป”** [รูป ๒๘] คือ สภาวะที่เป็นร่าง พร้อมทั้งคุณสมบัติและอาการ
- (๔) **“นิพพาน”** [นิพพาน ๒] คือ สภาวะที่สิ้นกิเลสและทุกข์ทั้งปวง สภาวะที่ปราศจากตัณหา

“**ปรมัตถสัจจะ**” หมายถึง ความจริงโดยปรมัตถ์ ความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ โดยไม่ขึ้นต่อการยอมรับของคน ความจริงตามความหมายขั้นสุดท้ายที่ตรงตามสภาวะและเท่าที่จะกล่าวถึงได้ เช่นว่า **รูป-นาม-เวทนา-จิต-เจตสิก** เป็นต้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ องค์ความรู้ที่รวมถึง “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” [ได้แก่ “**ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทริย์ ๒๒-อริยสัจ ๔**” [อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์] และ “**ปฏิจสงฺฆบพาท ๑๒-ปฏิจสงฺฆบป็นนธรรม: อัทธา ๑-สังเขป ๔-สนธิ ๓-วิญญูชะ ๓-อาการ ๒๐-มูล ๒** รวมทั้ง **กฎแห่งกรรม-กัมมัสมกตา**”] ที่ใช้เป็นเกณฑ์ทำความเข้าใจในการเจริญภาวนากรรมฐาน ซึ่งหมายถึงธรรมทั้งหลายในหมวด “**ปฏิบัติศีลธรรม**” [พระอภิธรรมไตรปิฎก] นั่นคือ ไตรสิกขา ได้แก่ **ศีล-สมาธิ-ปัญญา** หรือ **อริยมรรคมีองค์ ๘** ซึ่งธรรมทั้งหลายเหล่านี้ จะสัมปยุตต์กับ “**สัญญา ๑๐**” ดังนี้

“**สัญญา ๑๐**” หมายถึง **ความกำหนดหมาย-สิ่งที่ควรกำหนดหมายไว้ในใจหรือแนวความคิดความเข้าใจ** สำหรับใช้กำหนดพิจารณาในการเจริญกรรมฐาน ได้แก่

- (๑) “**อนิจจสัญญา**” คือ กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
- (๒) “**อนัตตสัญญา**” คือ กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง
- (๓) “**อสุภสัญญา**” คือ กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย
- (๔) “**อาทีนวสัญญา**” คือ กำหนดหมายโทษแห่งกาย คือ มีอาพาธต่างๆ
- (๕) “**ปหานสัญญา**” คือ กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปกรรม
- (๖) “**วิราคสัญญา**” คือ กำหนดหมายวิราคะ คือ “**อริยมรรค**” ว่าเป็นธรรมอันสงบประณีต
- (๗) “**นิโรธสัญญา**” คือ กำหนดหมายนิโรธ คือ “**อริยผล**” ว่าเป็นธรรมอันสงบประณีต
- (๘) “**สัตถุโลก อนภิตสัญญา**” คือ กำหนดหมายความไม่น่าเกลียดเกล็นในโลกทั้งปวง
- (๙) “**สัตถุสังขารสุ อนิฏฐสัญญา**” คือ กำหนดหมายความไม่น่าปรารถนาในสังขารทั้งปวง
- (๑๐) “**อานาปานัสสติ**” คือ สติกำหนดลมหายใจเข้าออก

ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น จึงมีฐานะที่ถึงพร้อมด้วยความเป็นหลักทฤษฎีที่สมบูรณ์ ทั้งในทางคติโลกและทางคติธรรม แต่ที่ที่มีความเหนือชั้นกว่าทฤษฎีทางโลกิยะนั้น คือ ประกอบด้วย “โลกียสัมมาทิฏฐิ” และ “โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ” อันมีข้อประพฤติปฏิบัติพาดำเนินชีวิตอยู่ในธรรมด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” และข้อทฤษฎีสุดท้ายที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทางแสดงธรรม คือ “ปัจฉิมโอวาท” หมายถึง คำสอนครั้งสุดท้าย ที่เรียกว่า “ปัจฉิมวาจา” คือ พระคำรัสสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนจะปรินิพพานว่า:

“วชิรมา สงฺขารอปปมัตถสมุปาทอ”

แปลว่า “สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจง
[ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น] ให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาทเถิด”

ด้วยอรรถแห่งคำว่า “อปปมัตถะ” [Earnestness] หมายถึง **ความไม่ประมาท** คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติหรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว ไม่ยอมถดถอยไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอ ในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบ และรู้หน้าที่ เรื่อยไป หลักธรรมในทฤษฎีข้อนี้ (๑) เป็น **องค์ประกอบภายใน** ที่สามารถฝึกฝนได้ และ (๒) เป็น **ฝ่ายสมาธิ** [ส่วน “โยนิโสมนสิการ” (๑) เป็น **องค์ประกอบภายใน** ที่สามารถฝึกฝนได้ และ (๒) เป็น **ฝ่ายปัญญา** นอกจากนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงสรรเสริญ “อปปมัตถะ” ในคุณลักษณะอื่นๆ อีก ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทิ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอารยธัญญาภิมรรค แก่ภิกษุ ฉันทิ”

“ธรรมเอก ที่มีอุปการะมาก เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอารยธัญญาภิมรรค ก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้อารยธัญญาภิมรรคที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เจริญบริบูรณ์ เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนี้เลย”

“รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลาย ชนิดใดๆ ก็ตาม ย่อมลงในรอยเท้าข้างได้ทั้งหมด, รอยเท้าข้างเรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น โดยความใหญ่ ฉันทิ กุศลธรรมทั้งหลาย ใดๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูล ประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาท เรียกว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉันทิ”

“ผู้มีกัลยาณมิตร พึงเป็นอยู่โดยอาศัยธรรมเอกข้อนี้ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย”

“ธรรมเอกอันจะทำให้ยึดเอาประโยชน์ไว้ได้ทั้ง ๒ อย่าง คือ ทั้งทิฏฐธัมมิกัตถะ [ประโยชน์ปัจจุบันประโยชน์เฉพาะหน้า หรือประโยชน์สามัญของชีวิต เช่น ทรัพย์ ยศ กามสุข เป็นต้น] และ สัมปรายิกัตถะ [ประโยชน์เบื้องหน้าหรือประโยชน์ขั้นสูงขึ้นไปทางจิตใจหรือคุณธรรม] ก็คือ ความไม่ประมาท”

“สังขาร [สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น]ทั้งหลาย มีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาทเถิด”

“ความไม่ประมาท ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสังขาร”

ฉะนั้น บุคคลผู้มีโอกาสดีที่ได้พบเห็นพระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่น ศึกษาค้นคว้า พึงเทศน์ฟังธรรม สนทนาธรรม กับผู้รู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม สัตบุรุษ พระอริยสงฆ์ ย่อมเป็นบุคคลที่มีโอกาสจะได้บรรลุคุณอันใหญ่แห่งโลกุตตรธรรม เหลือเพียงธรรมที่เป็นองค์ประกอบภายในอย่างเดียว ได้แก่ “วิริยะ-ขันติ-กรุณา-ปัญญา” [โพธิสมภาร = คุณความดีทั้งหลายเฉพาะอย่างยิ่ง ประดาบารมีที่เป็นส่วนประกอบอันรวมกันให้สำเร็จโพธิ คือ ความตรัสรู้ หรือหมายถึง “ทศบารมี” คือ บารมีปฏิบัติทานยัง ที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า ได้แก่ (๑) “ทาน” คือ การให้ การเสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษยสรรพสัตว์ (๒) “ศีล” คือ ความประพฤติถูกต้องสุจริต (๓) “เนกขัมมะ” คือ ความปลีกออกจากกามได้ ไม่เห็นแก่การเสพบำเรอ การออกบวช (๔) “ปัญญา” คือ ความรอบรู้เข้าถึงความจริง รู้จักคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาและดำเนินการจัดการต่างๆ ให้สำเร็จ (๕) “วิริยะ” คือ ความเพียรแก้แค้นกล้าบากบั่นทำการ ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่ (๖) “ขันติ” คือ ความอดทน ทนคุมตนอยู่ได้ในธรรม ในเหตุผล และในแนวทางเพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ยอมลุดอำนาจกิเลส (๗) “อัชชะ” คือ ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ จริงจัง (๘) “อธิษฐาน” คือ ความตั้งใจมั่น ตั้งจุดหมายไว้ดีงามชัดเจนและมุ่งไปเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ (๙) “เมตตา” คือ ความรักความปรารถนาดี คิดเกื้อกูลหวังให้สรรพสัตว์อยู่ดีมีความสุข และ (๑๐) “อุเบกขา” คือ ความวางใจเป็นกลาง อยู่ในธรรม เรียบสงบสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียง ไม่หวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเหยียดยวนยั่วใดๆ] เท่านั้น ว่าจะหมั่นเพียรหรือปรารถนประกอบความเพียรจริงจังแค่ไหน ทุกอย่างมันอยู่ที่ใจ มีใจเป็นประธาน ถ้าใจไม่ได้ อะไรทุกอย่างมันก็ล้มเหลวไปหมดในชีวิต คือ เสียชาติเกิดมาเป็นคนเปล่าๆ ไม่มีอะไรมันง่ายที่เกิดขึ้นมาเป็นคน การปฏิบัติธรรมเริ่มที่ตนทุกอย่าง แม้จะอยู่ใกล้กับพระอริยสงฆ์ ถ้าไม่ลงมือปฏิบัติจริง มันก็เป็นช่วงเวลาที่เราไร้ค่า ไม่เกิดคุณค่าอะไรเลยสักนิด ทุกคนจึงควรเลือกใช้โอกาสชีวิตของตนให้เป็นประโยชน์เป็นคุณให้ดีที่สุด แล้วอย่าคิดอยากไปเกิดเป็นหมา เพราะไม่มีหมาที่ไหนบรรลุธรรมได้จริง มีแต่ผู้มีชาติเป็นมนุษย์เท่านั้น อย่าประมาท! ด้วยประการฉะนี้.

